

A DÉL-DUNÁNTÚLI KISVÁROSOK FELZÁRKÓZÁSI ÉS FEJLŐDÉSI LEHETŐSÉGEI A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN*

THE ADAPTATION AND DEVELOPMENT OF THE OPPORTUNITY OF THE SMALL TOWN IN THE SOUTH-TRANSDANUBIEN IN THE LIGHT OF HISTORY

HORECZKI RÉKA PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Abstract

The aim of the present study is to present the long-term developmental laws and characteristic features that heavily influence the economic, social and political life of the small towns in the South Transdanubian region. The number of the small towns in the South Transdanubian region has steadily increased. These processes were intensified during the socialist regime as well as in the region have a 38 town yesterday. This town usually is a micro-region centres or market centres; therefore the development of small town depends on the results of the resources and cooperation between town and surrounding villages. I intend to shed light on the prospects/possibilities that this little town can have in the future; and I also want to find out whether it has developmental possibilities originated in the past yet adaptable to the current situation. This paper point of view is a statistical and a literature processing, from this I try to make a typical feature of a small town development.

1. Bevezetés

Az tanulmányom célja, hogy a dél-dunántúli régió kisvárosainak főbb fejlődési szakaszait és törvényszerűségeit feltárja és bemutassa. A régió három megyéjében a kisvárosok száma állandóan változott (a mezővárosi fejlődés, az 1871. és az 1886. évi városi törvények stb. ezt alapvetően befolyásolták), de főleg az 1990. évi rendszerváltás után szaporodtak meg a városok, amelyekből ma 38 van. A régió 38 városa közül 18-at tekinthetünk kisvárosnak. Ezek a városok a legtöbb esetben kistérségi és piacközpontok is, így fejlődésük sok esetben az őket körbevevő falvak és egyéb területek erőforrásainak és együttműködésének függvénye is. Fontosnak tartom, hogy a múltban kialakult és tartósan működő gazdasági és közösségi technikák mennyiben jelenthetnek a mára vonatkozóan fejlődési lehetőséget. Az elemzés alapvetően statisztikai és szakirodalmi forrásokra támaszkodik; ezekből próbálok meg a – lehetséges keretek között – következtetéseket levonni, s a kisvárosi gazdasági fejlődés tipikus vonásait meghatározni.

* A tanulmány a TÁMOP 4.2.2./B-10/1-2010-0029: Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat keretében készült.

2. A kisvárosok helye

Kutatóként azt vizsgálom, hogy a kisvárosi fejlődés mely tényezők eredményeképpen változik. Az előremenekülés újaként fogalmazódik meg a kisvárosok élete és ez által múltja? Esetleg a nagyközségek ellátnak olyan városi funkciójú szolgáltatásokat, működhetnek olyan típusú intézményeket és döntési jogköröket, mely révén városnak minősíthetők? A városi jogot elnyert települések köre Magyarország területén belül erősen eltérő. 2011. január 1-jén 328 város található az országban. Zoltán Z.¹ okfejtése a kisvárosi hálózat kiépítésének ideális számáról kezd tükröződni, hiszen szerinte 330–350 városi elem lenne településpolitikai szempontból ideális.

A kisvárosi lét fejlődését vizsgálva elkerülhetetlennek tűnik a fogalmak pontos meghatározása. Ahogyan a városfogalmak is igen eltérőek a történelem folyamán, úgy a kisvárosok csoportokba történő besorolása (népességszám, gazdasági aktivitás, térségi szerepkör, fejlettség) sem egységes. A városdefiníciók során a jogállás jelenik meg, mint behatárolási pont.² Minden országban jogszabályi környezet határozza meg azt, hogy mitől lesz egy település város. A közgazdasági városfogalom szerint városnak minősíthető a nem mezőgazdasági jellegű település (de ebben az esetben a mezővárosok státusza kérdőjeleződik meg). A fogalmak sokszínűsége támpontot ad minden kutatónak a városdefiníciót egy kicsit sajátjának érezni. „A város részben nem agrárjellegű gazdasági szerepe, népességének relatív nagysága és a népsűrűség segítségével definiálható” – írja Corfield.³ Fontosnak tartotta még a kulturális azonosságtudat létét egy társadalomban, valamint bizonyos mértékű társadalmi heterogenitást is. Egyetértek Corfield definíciójával, mely szerint a kisvárosi lehatárolás a népesség, népsűrűség által is megtörténhet. Véleményem szerint Magyarországon kisvárosnak tekinthető az a település, melynek lakossága 5000 fő alatti, illetve a kisvárosi lét, mint kulturális állapot – a településen élőkben megfogalmazódik. A kisvárosok e módon történő fogalmi besorolása nem példa nélküli, hiszen a kisvárosi népesség nemcsak Magyarországon, hanem szerte Európában alacsony. Angliában a 2000 fővel rendelkező település már kiérdemelheti a városi rangot,⁴ Romániában kisvárosnak tekintik az 5000 lakos alatti, de 1500 fő feletti települést.⁵

A város–vidék kettőssége Magyarországon a legszembetűnőbben a kisvárosok létében, életében tapasztalható. A történelmi előzményeket tekintve a városállományunkra jellemző volt a tagolt fejlődés. A dualizmus korában az igazgatási székhelyek emelkedtek a kereskedelmi központok mellé. Ilyen volt például az a folyamat, ahogyan a dél-dunántúli régióban a legjelentősebb kereskedő város, Nagykanizsa mellé felnőtt a megyeközpont Kaposvár a 20. század elejére.⁶ Megfigyelhető volt, hogy az 1940-es évekig a mezőgazdasági jellegű térségekből szigetszerűen kiemelkedő térségi központok szorosan összekapcsolták a várost a vidékkel. Azonban a vidéki területeket csökkentette az urbanizáció felgyorsulása. Az európai lakosság több mint háromnegyede, a magyar népesség több mint kétharmada a városokban él. A városok száma és a városi lakosság aránya 1950-től kezdődően fokozatosan emelkedett. 1950-ben 54 városi jogállású település volt az országban, és az ország népességének 36%-a élt urbánus településen. A népességgyarapodás 1988–1990 között valamint 2000–2006 között jelentős, közel 70-nel nőtt a városok száma.⁷

A „térudományokban” elfogadott definíció szerint a város: a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke, a munkamegosztásban a központi szerepkört betöltő település, melyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült. A városok funkciójuknál fogva településhálózatban betöltött szerepük a társas érintkezés, az intézmények koncentrációjának megvalósítása, valamint az „eszmék”, kultúrák cseréjének megvalósulása is feladata.⁸ A város jelentős térszervező erővel rendelkezik, dön-

tési – hatalmi központként tud fellépni. Kérdés, hogy az alig ötezer lelkes települések milyen erőt képesek közvetíteni, illetve milyen hatalmi jogosítványokkal rendelkeznek? Magyarországon 2005-ben 78 kisvárost, és 88 csekélyebb városi szerepkörű települést tartottak nyilván. A közel 80 kisvárosból teljes értékűnek minősül 29, míg a faluvárosok⁹ közül 36. 2005 nyarán az országban 15 település kapta meg a városi rangot. Ezzel a városok száma 289-re növekedett. 2010-ben a városok száma 304-re emelkedett. A 2005-ös és a 2010-es város-számokat összehasonlítva megállapítható, hogy a városok közel háromnegyede kisváros, a középvárosok száma állandó, az összes város 12%-a esik a kisváros kategóriájába.

A kisvárosokra végzett klaszterelemzés során a kisvárosok és a „faluvárosok” esetében három típust különítettek el.¹⁰

1. A kisvárosok többsége a tradicionális kisvárosi kategóriába tartozik, melyek a helyi piac-központoknak, a kézműves mestereknek vagy a szellemi központok kiemelkedésének köszönhetik központi szerepüket. Napjainkra ezek a kisvárosok hullámvölgybe kerültek, meglévő iparuk a rendszerváltás után nem maradt versenyképes; a vidék fizetőképtelensége a kisvárosokkal szemben már megjelenik. Tipikusan a dunántúli kisvárosok töltik meg ezt a kategóriát.

2. A másik csoport azon kisvárosok csoportja, akik a hierarchikus változásokra-mozgásokra nem reagálnak érzékenyen. A jelentős ipari, ill. mezőgazdasági kapacitásokkal rendelkező kisvárosok tartoznak ebbe a kategóriába.

3. A harmadik csoport azon kisvárosok, amelyek központi szerepkörrel, és markáns kiegészítő funkciókkal rendelkeznek. Egykori piacközpontok, illetve járási székhelyek nyerték el a városi rangot; átlagos lélekszámuk 10 000 fő alatti, és környezetük többnyire bein-gázási térség. A csekély mértékű funkcióval rendelkező települések (alig-városok, faluvá-roso-k) ide a törpevárosi szint alatti településeket sorolják, de városi szerepkörrel rendelke-zik még a település. Történelmüket tekintve többféleképpen lehetnek: egyes községek már töl-töttek be bizonyos városi funkciókat, és most tényleges döntési jogkört is kapnak, míg mások egyszerűen nagyra nőtt falvak, némi közigazgatási funkcióval ellátva.

3. A kisvárosok mérhető különbségei

Elsőként nézzük meg a népesség szerkezete szerint a kisvárosok rendszerét!

Az 1828-es összeírás szerint¹¹ a régióban egy civitas és több oppidum található. A lenti táblázatban láthatóak az összeírás szerinti városi kiváltságokkal rendelkező települések.

1. táblázat. A civitasok és oppidumok száma a Dél-Dunántúlon

(Forrás: saját szerkesztés, Nagy Ludovicus, 1828 alapján)

Table 1. The number of civitas and oppidum in South-Transdanubien

Civitas	Baranyiensis – Baranya		Simeghiensis – Somogy		Tolnensis – Tolna	
	Pécs					
Oppidum	Bóly	2028	Ádánd	1410	Simontornya	1861
	Gödre	722	Nagyatád	1066	Báta	2664
	Szabadszentkirály	861	Babócsa	923	Bátaszék	4628
	Kozár	1401	Iharosberény	887	Bonyhád	4639
	Magócs	2734	Berzence	2095	Dombóvár	1489
	Mohács	8316	Bőhőnye	721	Döbrököz	1994
	Pécsvárad	2694	Bükkösd	272	Hőgyész	2532
	Siklós	2635	Csokonya	1270	Pincehely	2062
	Szekcső	3247	Csurgó	1209	Regöly	1556
	Vajszló	1350	Igal	1232	Szekszárd	8150
			Istvándi	916	Tamási	2739
			Kaposvár	3092	Tolna	4771

Az oppidumok a civitással ellentétben nem fallal körülvett királyi vagy püspöki városok, de birtokolnak városi jogköröket. A kedvezményeiket általában folyamatosan – évenként – szerzik meg. Az oppidumok egyfajta átmenetet képeznek falu és város között, gazdasági-kulturális-igazgatási központnak tekinthető ezen települések többsége.¹² A növekvő népességszám egy fokmérője lett a fejlődésnek. A 19. század elején városiasnak tekinthető települések közül a legtöbb már ma városi címet kapott.

Időben átgörvra a 20–21. századra: a régió 42 városa közül 18 tekinthető kisvárosnak. Baranya megyében 7, Somogy megyében 8, és Tolna megyében 3 kisvárost találunk.

2. táblázat. A régió kisvárosainak lakosságszáma 2010. jan. 1-jén

(Forrás: KSH helynévkönyv, 2010)¹³

Table 2. The population of small town in the region

Baranya megye		Somogy megye		Tolna megye	
Pécsvárad	4041	Balatonlelle	4921	Simontornya	4154
Bóly	4002	Fonyód	4886	Nagymányok	2297
Harkány	3990	Tab	4396	Gyömk	2033
Sásd	3339	Nagybajom	3493		
Sellye	2786	Lengyeltóti	3295		
Mágocs	2472	Kadarkút	2595		
Villány	2467	Balatonföldvár	2073		
		Igal	1290		

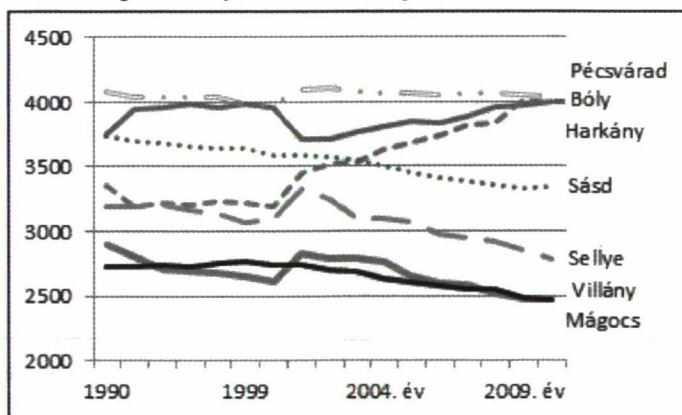
Ezek a kisvárosok a legtöbb esetben kistérségi központok is. Fejlődésük sok esetben a helyi-környező települések erőforrásainak függvénye. Érdekes, hogy a három megyében a megfigyelhető legkisebb népességű városok száma együtt mozog. Somogyban három, Baranyában és Tolnában 2–2 várost tekinthetünk törpevárosnak.

Baranya megyében a kisvárosok között kettő olyat találunk csak, melynek lakónépessége növekvő tendenciát mutat. Harkány lakossága 2000-től, Bólyé 2003-tól kezdődően indult növekedésnek. Harkány 1999-ben kapta meg a városi rangot, míg Bóly 1997-ben. A növekedés a belső migrációnak köszönhető, hiszen a kistérségeken belül Mohács és Siklós közelsége jelentős pozitívumként szerepel.

1. ábra. Baranya megye kisvárosainak népessége

(Forrás: saját szerkesztés, KSH évkönyvek alapján)

Figure 1. Population of Baranya's small town

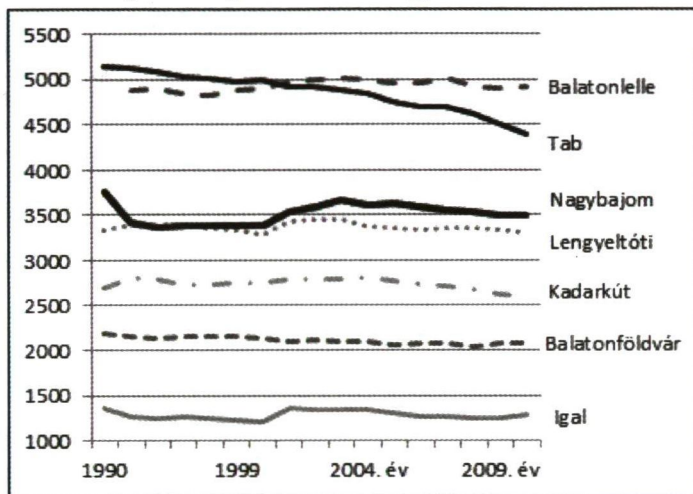

Mágyocs a legfiatalabb Baranya megyei város. Lakosságát tekintve meghaladja a Somogy megyei kisvárosokét, de funkcióját tekintve elmaradást észlelhetünk. Somogy megye kisvárosaira jellemző az elöregedés, Kaposvár és Pécs tekinthető a migráció fő irányának; de látható a lenti diagramból, hogy ez egy lassú folyamat. Nem jellemzők a megyére azok a nagyobb népesség-ingázások, mint Baranyában látható volt. A vonalak „kisimulni” látszanak, a lassú fogyás állapotába kerülnek a kisvárosok, mint ahogy az ország is.

2. ábra. Somogy megye kisvárosainak népessége

(Forrás: saját szerkesztés, KSH évkönyvek alapján)

Figure 2. Population of Somogy's small town

A tolna megyei kisvárosok száma a másik két megyéhez képest csekély, három kisvárosról beszélhetünk. Gyöngyös és Nagyménfőcsanak 2009-ben nyerte el a városi rangot, Simonfőcsanak viszont 1995 óta város. A csökkenő tendencia ebben a megyében is érvényesül, mindhárom kisváros népessége csökken.

A természetes szaporodás illetve fogyás és a vándorlási különbözeteit áttekintve megállapítható, hogy meglehetősen vegyes képet kapunk. A természetes szaporodás azokon a településeken számottevő, ahol a múltban kialakuló – de még 2000-es években is működő – ipari kapacitások találhatók (pl. Paks és Szentlőrinc). Az Balaton parti városokra, valamint Harkányra a negatív tendencia jellemző, de az volt járási központokra is ez az országos átlag – a csökkenés jellemző. A ki- és bevándorlás különbözetét tekintve – a kisvárost és a 15 km-es környezetében lévő településeket vizsgálva – észrevehető, hogy a kistérségi központokká vált települések, a volt járási központok (leendő kisvárosok) potenciális végcélként jelentkeznek a migráció során. Vonzóbbnak tűnik egy kisvárosi lét, mint a környező falvak, Kadarkút és Lengyeltóti esetében 6% feletti a bevándorlási arány.

A várossá válás fontos tényezője lehet az infrastruktúra. De mit is takar ez valójában? Az infrastruktúra fogalma – meglehetősen tág – több részre bontható. Az intézményesültséget és a fejlettségi szintet a kisvárosok esetében külön lehet kezelni. Az intézményesültség tekintetében megfigyelhető specializálódás: egyes területek (kistérségek) az idegenforgalmat, a kereskedelmi ellátást részesítik előnyben, és ehhez kapcsolódóan építik ki a rendőrséget, éttermeket stb. (pl. a Balaton-parti kisvárosok). Némely kisváros az oktatási

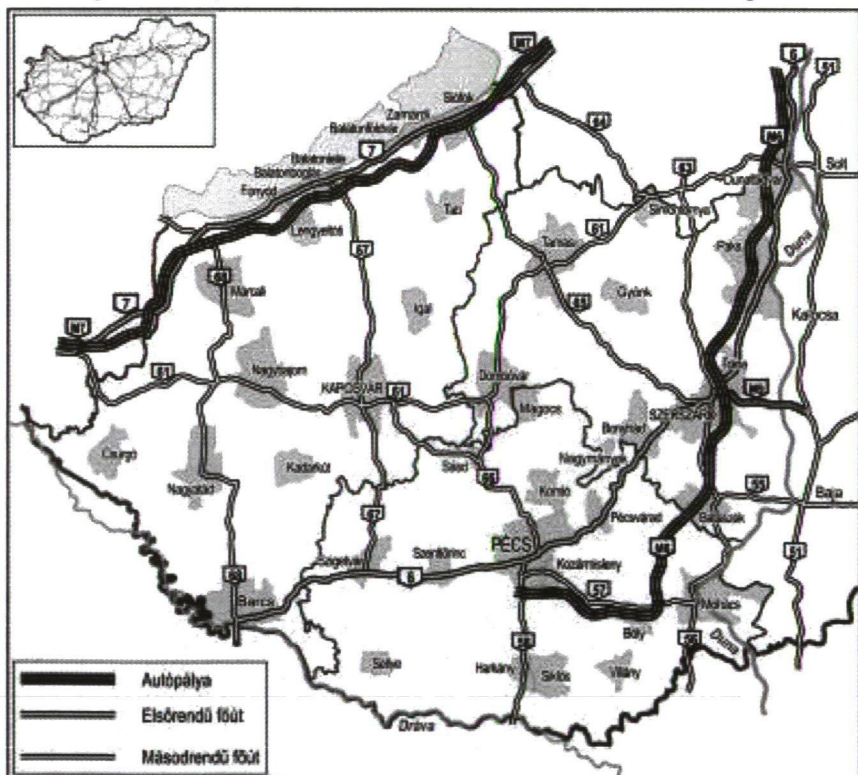
funkcióját helyezi előtérbe, várossá nyilvánítási kérelmének is ez lesz a hangsúlyos pontja. Kadarkút esetében a várossá válás fő indokaként szerepel a humán-infrastruktúra fejlesztése, a humán tőkébe való инвестиáció. A város fizikai megjelenésének, a közcsatorna kiépítettségnek a hiánya ellenére a település elnyerte a városi rangot. Érdemes vizsgálni a statisztikai adatbázisokban olyan adatok iránt, mint emeletes épületek aránya, lakások építésének ideje – ebből következtetni lehet a település épületeinek amortizációjára, valamint már a városkép is körvonalazható. A beépítettség átlagos magassága alacsony – nehezen találunk többszintes épületeket –, valamint a városias beépítettségű belváros kiterjedése elenyésző.

A közlekedés az infrastruktúra azon szegmense, mely a kisvárosok fejlődésében jelentős szerepet játszott. A mai kisvárosok jelentős része a vasúti közlekedés helyi központjainak számító helyi érdekelttségű vonalhálózat vasútállomásával rendelkezett. Kadarkút köz-ség is a Barcs–Kaposvár helyi érdekelttségű vasútvonal állomásainak egyike volt. A földrajzi helyzetéből adódóan tekintélyes áru- és személyforgalmat bonyolított. A köz-ség központi szerepkörét erősítette a vasútvonal, de ez a funkció a vonalbezárások során érvényét veszítette. A vasúthálózat jelentőségének csökkenésével egy időben a közúthálózat kiépíté-se lett a kisvárosok (nagyközségek) újabb esélye. A gyorsforgalmi utak, autópályák köz-el-sége a kisvárosok életben maradásának lehetőségét is jelenti. A kisvárosok egyharmada el van vágva ettől a hálózattól.

3. ábra. A Dél-dunántúli régió közút-hálózata

[Forrás: saját szerkesztés, <http://www.deldunantul.com> alapján (letöltés: 2011. 08. 22.)]

Figure 3. The public road network of the South-Transdanubien region

4. Összefoglalás

A városiasodás következtében csökkennek a különbségek a város és a falu között, hiszen a falvak infrastrukturális ellátottságát tekintve hasonlatosan lesznek a városhoz. Az urbánus és rurális folyamatok – főként a kisvárosok esetében – különválasztása nehézségeket okoz, ahogyan ez már a középkori oppidumok elemzésénél is megmutatkozott. A problémák ma is hasonlatosak az akkoriakhoz; a kistérségek központi települései – a kisvárosok – a kistérség településeivel együttműködve képes fejlődést elérni. A kisvárosok rendszere együttesen képes lenne erőt kifejteni, de az elaprózott rendszer egyedüli elemei nem lesznek képesek felvenni a versenyt az urbanizációs kihívásokkal. A régió városainak többsége kisváros, amelyek mind történelmi előzményeiket, mind várossá válásukat tekintve nagyon különbözőek. A kisvárosok gyorsan szaporodtak az elmúlt évek alatt. A kisvárosok fejlettségbeli differenciái a közüzemi vízhálózat és a közüzemi szennyvízhálózatba kapcsolt lakások arányában is megmutatkoznak.

A kisvárosok fejlődési pályáinak elemzése további kidolgozásra váró témáim egyike.

Jegyzetek

1. Zoltán Zoltán (2002): A magyar kisváros hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben I. Comitatus: önkormányzati szemle, 2002. 11–12. sz. pp. 142–151.
2. Bácskai Vera (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, Osiris Kiadó.
3. Gyáni Gábor (1995) (szerk.): A modern város történeti dilemmái. Debrecen, Csokonai Kiadó.
4. Clark, Peter (2000): The Cambridge Urban History of Britain Volume II. könyvében ír az angol kisvárosok lehatárolási szempontjairól, melyben elsőként a népességet emeli ki.
5. Csák László (2009): Romániai kis- és középvárosok „jelentéktelensége” Tér és Társadalom, XXIII. évf. 1. szám, pp. 181–196., valamint az ESPON 1.4.1 kutatások alapján.
6. Kaposi Zoltán (2010): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: Relatia Rural-Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii. Szerk.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean. Cluj-Napoca, 2010. Presa Universitară Clujeană. pp. 331–352.
7. KSH megfelelő adatsoraiból számítva.
8. Beluszky Pál–Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
9. Beluszky Pál–Győri Róbert (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után) című tanulmányában használja ezt a fogalmat.
10. Horváth Gyula (2006): Régiók és települések versenyképessége MTA RKK, Pécs. pp. 236–293.
11. Nagy Ludovicus (1828): Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungarie. elérhető: <http://books.google.com/>
12. Bácskai Vera (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, Osiris Kiadó. pp. 28–40.
13. Helységnevkönyv (2010): http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,133145&_dad=portal&_schema=PORTAL letöltés: 2011. szeptember 11.

Felhasznált irodalom

Baranya megye statisztikai évkönyve 1995, 2000 KSH Baranya megyei igazgatósága, Pécs.
Baranya megye statisztikai évkönyv, 2005, 2009 KSH Pécsi igazgatósága, Pécs.
Bácskai Vera (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, Osiris Kiadó.

- Beluszky Pál–Győri Róbert (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata s következményei 1990 után) *Tér és Társadalom*, XX. évf. 2. szám, pp. 65–81.
- Beluszky Pál–Győri Róbert (2005): Magyar városhálózat a 20. század elején. *Dialóg Campus Kiadó*, Budapest–Pécs.
- Clark, Peter (2000): *The Cambridge Urban History of Britain Volume II*. pp. 425–476., 733–775.
- Csák László (2009): Romániai kis- és középvárosok „jelentéktelensége” *Tér és Társadalom*, XXIII. évf. 1. szám, pp. 181–196.
- Gyáni Gábor (1995) (szerk.): *A modern város történeti dilemmái*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Horváth Gyula (2006): Régiók és települések versenyképessége MTA RKK, Pécs. pp. 236–293.
- Kaposi Zoltán (2010): Markzentren und Versorgungsbezirke auf dem Süd-Transdanubischen Gebiet von Ungarn im 19. Jahrhundert. In: *Relatia Rural-Urban: Ipostaze ale traditiei si modernizarii*. Szerk.: Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean. Cluj-Napoca, 2010. Presă Universitară Clujeană. pp. 331–352.
- A magyar kisvárosok. Településhálózat VIII. kötet KSH, Budapest.
- Nagy Ludovicus (1828): *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungarie*. elérhető: <http://books.google.com/>
- Somogy megye statisztikai évkönyve 1991, 1995, 2000 KSH Somogy megyei igazgatósága, Kaposvár.
- Somogy megye statisztikai évkönyve 2005, 2009 KSH Pécsi igazgatósága, Pécs.
- Tolna megye statisztikai évkönyve 1990, 1995, 2000 KSH Tolna megyei igazgatósága, Szekszárd.
- Tolna megye statisztikai évkönyve 2005, 2009 KSH Pécsi igazgatósága, Pécs.
- Területi statisztikai évkönyv 2009, Budapest.
- Zoltán Zoltán (2002): A magyar kisváros hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben I. Comitatus: önkormányzati szemle, 2002. 11–12. sz. pp. 142–151.
- Zoltán Zoltán (2003): A magyar kisváros hálózat kiteljesedése az 1990-es évtizedben I. Comitatus: önkormányzati szemle, 2003. 1–2. sz. pp. 121–126.
- A területszervezési eljárásról szóló 1999. évi XLI. törvény letöltés: http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900041.TV (2011. 09. 21.)